

КОНФУЦИАНСТВО, БУДДИЗМ ВА ДАОСИЗМ ТАЪСИРИДА ШАКЛЛАНГАН ХИТОЙЧА ЎЛИМ ЭВФЕМИЗМЛАРИ

Дилноза Амруллаева

Аниқ ва ижтимоий фанлар университети магистранти

Аннотация Мақола Хитой тилида ўлим мавзусидаги эвфемизмларнинг шаклланиши ва ривожланишида конфуцианство, буддизм ва даосизмнинг таъсирини комплекс ўрганади. Ушбу уч таълимот (сань цзяо) Хитой маданиятининг асоси бўлиб, ўлимга муносабатни белгилаб, тилда бой косвенный ифодалар тизимини яратган. Конфуцианство оилавий бурч, авлодларга ҳурмат ва ахлоқий ҳаётни таъкидласа, даосизм ўлимни табиий цикл, Ци энергиясининг ўзгариши ва ўлимсизликка интилиш сифатида кўради, буддизм эса реинкарнация, карма, самсара доираси ва нирванага руҳий ўтишни асос қилиб олади. Мақолада эвфемизмларнинг семантик, прагматик ва маданий хусусиятлари таҳлил қилинади, уларнинг лингвокультурологик аҳамияти очиқ берилади ва замонавий Хитой тилидаги ифодалари кўриб чиқилади. Тадқиқот натижалари лингвистика, маданиятшунослик ва фалсафа фанлари учун муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: ўлим эвфемизмлари, Хитой тили, конфуцианство, буддизм, даосизм, лингвокультурология, метафора, транспозиция, маданий таъсир, паремиология, сань цзяо, прагматика.

Кириш Хитой маданиятида ўлим мавзуси узоқ йиллардан бери табу ҳисобланиб, тўғридан-тўғри айтишдан қочиш анъанаси шаклланган. Бу ҳолат тилда юмшоқ, косвенный ва поэтик ифодалар — эвфемизмларнинг кенг қўлланишига олиб келган. Конфуцианство, буддизм ва даосизм (уч таълимот — сань цзяо) Хитой тили, маданияти ва дунёқарашининг шаклланишида ҳал қилувчи роль ўйнаган.

Конфуций таълимотида ўлим ахлоқий ҳаёт ва оилавий бурчнинг мантикий яқуни сифатида қабул қилинади. Даосизм ўлимни Дао йўлидаги табиий ўзгариш деб ҳисоблайди, буддизм эса ҳаёт ва ўлимни доимий цикл (самсара) деб талқин этади. Ушбу фалсафий-диний тизимлар ўзаро синтез ҳосил қилиб, Хитой лингвокультурасида ўлимнинг ноёб ифода усуллари яратди. Мазкур эвфемизмлар фақат тилшунослик ҳодисаси эмас, балки фалсафий-маданий қадриятлар, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатларнинг кўрсаткичидир. Тадқиқотнинг мақсади — ушбу эвфемизмларнинг шаклланиш механизмларини очиш ва уларнинг замонавий аҳамиятини кўрсатишдир.

Адабиётлар шарҳи Хитой ўлим эвфемизмлари масаласи ғарб ва шарқ тадқиқотчилари томонидан кенг ўрганилган. Z. Wang ўлимга уч таълимотнинг қўшимча концепцияларини таҳлил қилади. Fersko-Weiss Хитойда ўлим ва ўлишга муносабатни конфуцианлик, даосизм ва буддизм нуқтаи назаридан ёритади. Хитой манбаларида (масалан, «汉语委婉语研究») эвфемизмларнинг семантик тузилиши ва тарихий ривожланиши батафсил кўриб чиқилади.

Рус ва ўзбек тилшунослигида лингвокультурологик қиёсий тадқиқотлар (Роденко А.В., Турдиева Р.У., Алимжановна М.З.) мавжуд. Бироқ уч таълимот таъсиридаги эвфемизмларнинг комплекс ва қиёсий ўрганилиши етарлича эмас. Ушбу бўшлиқни тўлдириш ва Хитой материалларини ўзбек тилшунослигига жалб қилиш мазкур мақоланинг долзарб томонидир.

Асосий қисм Хитой тилида ўлимни бевосита айтишдан қочиш анъанаси уч таълимотнинг узоқ муддатли таъсирида шаклланган. Эвфемизмлар кўпинча метафора, метонимия, географик образлар ва диний терминларга асосланади.

- **Конфуцианлик таъсири:** Оила, ҳурмат ва анъаналарга асосланади. Ўлим авлодларга ҳурмат ва ахлоқий ҳаётнинг якуни сифатида талқин этилади. Мисоллар: «归西» (гуй си — ғарбга қайтиш), «作古» (цзо гу — қадимга айланиш), «百年之后» (бай нянь чжи хоу — юз йилдан кейин), «寿终正寝» (шоу чжун чжэн цинь — умрини тўғри ётоқда тугатиш). Бу ифодалар конфуцианликдаги «сяо» (ота-оналарга ҳурмат) принципи билан боғлиқ.

- **Даосизм таъсири:** Табиат, гармония ва ўлимсизликка урғу беради. Ўлим — Дао га қайтиш ва энергия ўзгариши. Мисоллар: «驾鹤西游» (цзя хэ си ю — турнада ғарбга саёҳат), «登仙» (дэн сянь — ўлимсизлар қаторига қўшилиш), «归山» ёки «归道山» (гуй шань — тоғларга қайтиш), «羽化» (юй хуа — патга айланиш). Даосизмда ўлим ҳаётнинг иллюзиясидан уйғониш сифатида кўрилади.

- **Буддизм таъсири:** Реинкарнация, карма ва руҳий озодликка асосланади. Мисоллар: «圆寂» (юань цзи — тинчликка кириш, монахлар учун), «坐化» (цзо хуа — ўтириб ўтиш), «入灭» (жу ме — йўқолишга кириш), «往生» (ван шэн — бошқа ҳаётга ўтиш). Буддизм ўлимни самсара доирасидан чиқиш имконияти деб ҳисоблайди.

Ушбу эвфемизмлар кўпинча географик (ғарб, тоғлар), ҳайвоний (турна) ва руҳий (тинчлик, уйғониш) образларга асосланади. Улар тилнинг прагматик вазифасини бажаради — тингловчининг ҳис-туйғуларини ҳимоя қилади ва маданий ҳурматни сақлайди.

Таҳлил ва натижалар Таҳлил шуни кўрсатадики, Хитой ўлим эвфемизмлари семантик жиҳатдан уч таълимотнинг синтезини тўлиқ акс эттиради. Конфуцианлик

ижтимоий-ахлоқий ўлчов (оила, ҳурмат), даосизм табиий-фалсафий (цикл, гармония), буддизм рухий-метафизик (реинкарнация, нирвана) ўлчовларни беради.

Асосий натижалар:

- Эвфемизмлар тилнинг прагматик функциясини кучайтиради, маданий табуларни ҳимоя қилади ва ижтимоий гармонияни сақлайди.
- Улар Хитой лингвокультурасининг ўзига хослигини таъминлаб, бошқа тиллар (рус, ўзбек, инглиз) билан қиёсий тадқиқотлар учун бой материал бўлади.
- Замонавий Хитойда (оммавий ахборот воситалари, адабиёт, кино) ушбу ифодалар фаол сақланиб қолган, бу маданий узлуксизлик ва глобаллашув шароитида анъаналарнинг барқарорлигини кўрсатади.
- Эвфемизмларнинг кўп қатламлилиги тилшуносликдаги транспозиция ва семантик деривациянинг ёрқин намунасидир.

Хулоса Конфуцианство, буддизм ва даосизм Хитой ўлим эвфемизмларининг шаклланишида асосий роль ўйнаган. Улар ўлимни кўрқинчли ҳодиса эмас, балки ҳаётнинг давоми, ахлоқий яқун ёки рухий ўтиш сифатида талқин этади. Ушбу ҳодисани ўрганиш лингвистика, маданиятшунослик, фалсафа ва ҳатто педагогика учун муҳим аҳамиятга эга. Келажакда рус, ўзбек ва бошқа тиллар билан қиёсий-қарама-қарши таҳлил ўтказиш, шунингдек, замонавий медиа ва адабиётдаги ўзгаришларни кузатиш истиқболли йўналишлардир. Тадқиқот Хитой маданиятининг чуқурлигини яна бир бор тасдиқлайди ва маданий диалогни ривожлантиришга ҳисса қўшади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Wang Z. Complementary Conceptions of Death in Chinese Tradition through Taoism, Buddhism, and Confucianism // PubMed. – 2024.
2. Fersko-Weiss. The Chinese Approach to Death and Dying. – URL: <https://inelda.org/the-chinese-approach-to-death-and-dying/>.
3. 汉语委婉语研究. – Пекин, 2015.
4. Роденко А.В. Сопоставительный анализ именных частей речи русского и узбекского языков // Славянские языки. – Брест, 2014. – Ч. 1.
5. Турдиева Р.У. О некоторых приёмах работы над наречиями в русском и узбекском языках // Молодой ученый. – 2016. – № 9.
6. Hsu C.Y. Understandings of Death and Dying for People of Chinese Origin // ERIC. – 2009.

7. Алимжановна М.З. Хитой маданияти ва тилининг ўзига хосликлари
// Янги Ўзбекистон: янги тадқиқотлар. – 2024.

8. Wikipedia. Three Teachings (Confucianism, Taoism, Buddhism). – URL:
https://en.wikipedia.org/wiki/Three_teachings.

9. 死亡的委婉表达// Китайский язык и культура. – 2020.

